

Nationaal Comité 4 en 5 mei

80 keer 2 minuten

*Over tachtig jaar herdenken,
vieren en het herinneren
van de Tweede Wereldoorlog*

*Onder redactie van
Eefje van den Akker
Sophie van den Bergh
Matthijs Kuipers*

*Met medewerking van
Pepijn de Koning*

Boom – Amsterdam

Inhoud

Woord vooraf

WIM VAN DE DONK

8

Inleiding

4 en 5 mei als veranderlijke traditie

SOPHIE VAN DEN BERGH &

MATTHIJS KUIPERS

11

1946

Fakkelt voor de vrijheid

Hoe het eerste bevrijdingsvuur

Eindhoven bereikte

MATTHIAS LUKKES

24

1950

Koloniaal herdenken

De overzeese urnen in het Nationaal

Monument op de Dam

MATTHIJS KUIPERS

30

1951

Verzetsverleden als

politieke speelbal

Het verbod van de

Hannie Schaft-herdenking

ELKE WEESJES

37

September 2024:

start 80 jaar vrijheid

De vrijheid waard blijven

EMILE ROEMER

46

1952**De botsing tussen de nationale en de Joodse herdenkingscultuur***De onthulling van monument**De Dokwerker*

BART WALLET

48

1955**'Vrijheid, een huis- tuin- en keukenbegrip'***De uitvoering van bevrijdingsspel*

De vrijheid is een assepoes

SOPHIE VAN DEN BERGH

56

1957**Theater als vliegwiel**Het dagboek van Anne Frank
op het toneel

REMCO ENSEL

64

1960**'Te zwaar joods karakter'***De verschuivende aandacht voor de Jodenvervolging op 4 mei*

MAUD VAN DE REIJT

73

1961**Wie herdenken we op 4 mei?***De aanpassing van 1961*

BEN SCHOENMAKER

82

Januari 2025:**herdenken van de Holocaust***Anny Aa, 1 jaar*

BERTIEN MINCO

90

1962**Een oude oorlog verbeeld voor een nieuwe generatie***Een strip over de Tweede**Wereldoorlog voor een Nederlands publiek*

KEES RIBBENS

94

1968**Vroege schoolboeken en de Holocaust***De invoering van de Mammoetwet*

MARC VAN BERKEL

102

1970**Alternatief herdenken en vieren***Bevrijdingsdag als 'Nationale Kraakdag'*

ILSE RAAIJMAKERS

111

1976**Herdenken bij de noorderburen***Het Monument der Belgische gevangenen in Vught*

LENNERT SAVENIJE

118

1977**Film als vormgever van het collectieve geheugen***A Bridge Too Far*

JOOST ROSENDAAL

127

April 2025:**herdenken en vieren van de bevrijding van het oosten en het noorden van Nederland***Een gewoon gezin*

PHILIP FRERIKS

136

1985

PTSS op de deurmat

*Hoe in Nederland het KZ-syndroom
in PTSS veranderde*

LEO VAN BERGEN

142

1987

Tussen herinneren en vergeten

*Het monument voor de
Barneveldgroep*

HINKE PIERSMA

150

1993

De herinnering als levenswerk

*De publicatie van Vernietigings-
kamp Sobibor van Jules Schelvis*

ERIK SCHUMACHER

158

1994

**Gewilde erkenning of
ongewenste herinnering?**

Settela als complex symbool

BAS KORTHOLT

166

1995

Herdenken met de Duitsers?

*Een bezoek van bondskanselier
Kohl aan Rotterdam*

LYNN STROO

174

1996

Arbeitseinsatz uit de schaduw?

*Een monument voor
'dwangarbeiders'*

RENSKE KRIMP-SCHRAVEN

182

4 en 5 mei 2025:

**Nationale Herdenking en
Viering van de Bevrijding**

*Herinneren met het oog op de
toekomst. De Tweede Wereldoorlog
als levend verleden*

LOTTE JENSEN

190

2002

**Dekoloniale momenten rond
de gevestigde herdenkingsdata**

*De onthulling van het Nationaal
Monument Slavernijverleden*

ESTHER CAPTAIN

194

2010

**De kwetsbaarheid van
de twee minuten stilte**

De Damschreeuwer

BERTINE MITIMA-VERLOOP

202

2012

**Aan verbinding en
meerstemmigheid zit een grens**

*Ophef rondom het gedicht
'Foute Keuze' op 4 mei*

BAS KROMHOUT

209

2018

Opleving van rechts-extremisme

*AIVD en NCTV waarschuwen
voor oprukkend ideaal van
'blanke etnostaat'*

NIKKI STERKENBURG

218

- Augustus 2025:**
herdenken en vieren
van het einde van de
Tweede Wereldoorlog
Vrijheid op ooghoogte
 ROBIN BLOCK
 226
- 2021**
'De echo in de stilte'
Hoe spoken word de politiek
van herinnering veranderde
 KILA VAN DER STARRE
 232
- 2022**
Heel Holland een held of
'slechts een enkeling'?
Het verhaal van Nederland
en het imago van het verzet
 RIANNE OOSTEROM
 240
- 2024**
Doodgewone herinneringen
 TIM OVERDIEK
 251
- 2027**
Die historische dagen zijn
te historisch geworden
 DAVID WERTHEIM
 254
- 2040**
Van wederopbouw naar verbouw
 KIM PUTTERS
 258
- 2045**
Aan hen die na mij komen
 JAÏR STRANDERS
 263
- 2048**
Vrijheid
De Universele Verklaring van
de Rechten van de Mens na 100 jaar
 MARIANNE HIRSCH BALLIN
 268
- 2050**
wat er overblijft
 LIN AN PHOA
 271
- 2500**
QUANTUM INTERFERENCE
 LISA WEEDA
 273
- Noten
 281
- Fotoverantwoording
 300
- Over de auteurs
 301

Woord vooraf

WIM VAN DE DONK

voorzitter Nationaal Comité 4 en 5 mei

In een wereld onder spanning herdenken we in 2024 en 2025 dat we tachtig jaar geleden werden bevrijd van onvrijheid, terreur, willekeur. We staan stil bij de slachtoffers en denken aan allen die hun leven gaven voor onze bevrijding. Het voorliggende boek is bedoeld om de herdenking ook zelf eens te ‘her’-denken. Herdenken: hoe ging dat eigenlijk in zijn werk, kort na de oorlog? Hoe hebben praktijken en opvattingen van herdenken zich de afgelopen decennia ontwikkeld, en welke patronen en opvattingen zijn daarin te ontwaren? Een keur aan auteurs komt aan het woord in dit boek, dat verschijnt ter gelegenheid van een bijzonder lustrum.

Een lustrum dat we binnen het Nationaal Comité zien als een soort kantelpunt, als een eerste blik op 100 jaar herdenken: hoe houden we het belang van de traditie vast, wat moet er wellicht juist daarom veranderen? Herdenken en veranderen: het is zoals u zult lezen een al even ongebruikelijke als ongemakkelijke combinatie geweest. Juist daarom is deze publicatie nu van belang: om ervan te leren ten behoeve van het koesteren van onze opdracht tot herdenken. Het blijkt dat juist dat koesteren ook vraagt om de bereidheid te veranderen, zodat nieuwe inzichten en nieuwe generaties er actief aan kunnen blijven deelnemen.

De oorlog die we de Tweede Wereldoorlog noemen, is vooral ook de oorlog van de Holocaust. Een oorlog die, wellicht wel in de eerste plaats, voortvloeide uit haat, met een even systematische en vileine methodiek opgewekt als waarmee later Joden, Roma en Sinti werden vermoord. Het blijft vreemd in dit boek te lezen dat het herdenken van die slachtoffers pas jaren na de bevrijding deel ging uitmaken van de Nationale Herdenking. De accenten in de jaren direct na de oorlog gingen uit naar het verzet, maar lieten veel van wat later als wezenlijk onderdeel van onze Nationale Herdenking werd erkend, in een diepe en donkere schaduw. Herdenken draagt de voor ons nu soms onbegrijpelijke kenmerken van tijd en context.

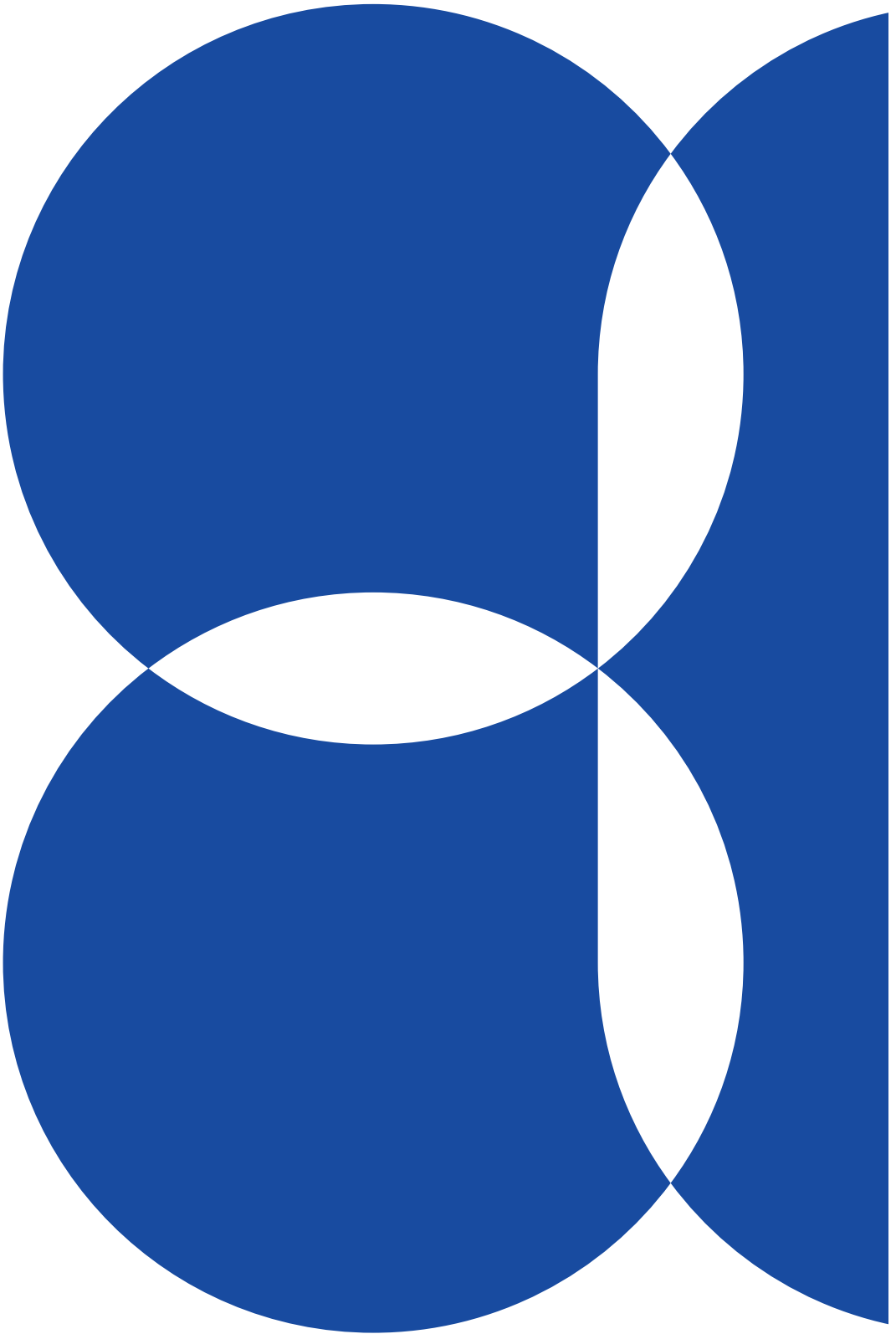
We noemen het niet voor niets een wereldoorlog, en het is bijzonder om te zien dat het desondanks decennia duurde voordat het herdenken van wat er gebeurde in voormalig Nederlands-Indië in het hedendaags herdenken kon worden verweven. Het geeft nieuwe perspectieven op de betekenis van vrijheid.

Dit boek vormt een belangrijke bijdrage aan de herdenkingsgeschiedenis. Die doet ertoe omdat we kunnen leren van deze belangrijke ‘institutie’ in onze samenleving, en het is in dit boek ook duidelijk dat die de gedaante aanneemt van een levendig netwerk dat sterk onderling verbonden is en leert. Het Nationaal Comité is verbonden met vele partijen die op internationaal, nationaal, regionaal en lokaal niveau inhoud geven aan herdenken en vieren. In de voorliggende hoofdstukken zijn vertegenwoordigers van vele van die partners als auteur aan het woord, vanuit verschillende disciplines en benaderingswijzen. Ook laten diverse auteurs, kunstenaars en essayisten in uiteenlopende vormen – verhalen, poëzie, essays – met hun rijke verbeelding hun licht schijnen op de toekomst van herdenken. Het wordt duidelijk dat dit een kleurrijk palet aan denkbeelden, inzichten en analyses oplevert.

Kritisch, kleurrijk en daarmee kansrijk als bron voor de *éducation permanente* die herdenken en vieren ook mag zijn. Uit respect voor alle slachtoffers en de mensen die hun leven voor onze vrijheid gaven. En in de erkenning dat het daarmee een dure opdracht is om op een waardige manier te kunnen blijven herdenken en vieren. Herdenken nodigt indringend uit tot nadenken over welke dynamieken we in onze tijd zouden moeten kunnen herkennen als zwakke en sterkere signalen dat we zomaar weer kunnen verliezen wat ons zo dierbaar is. Rechtsstaat, democratie, vrijheid: het herdenken en het vernieuwen daarvan moet dienstbaar zijn aan de dure opdracht.

Het Nationaal Comité 4 en 5 mei is de auteurs en de redactie, gevormd door onze collega’s Eefje van den Akker, Sophie van den Bergh en Matthijs Kuipers, zeer dankbaar voor al het werk aan deze mooie en bijzondere uitgave. We hopen dat niet alleen wij, maar alle collega’s en betrokken organisaties uit het veld van herdenken, vieren en herinneren, en iedereen die zich ook maar op een manier verbonden voelt met deze thematiek, er in dit bijzondere herdenkingsjaar uit kan putten: omwille van de toekomst ervan.

Tilburg, 15 januari 2025

Inleiding

4 en 5 mei als veranderlijke traditie

SOPHIE VAN DEN BERGH & MATTHIJS KUIPERS

‘Het moet niet onze bedoeling zijn oneindig met herdenken door te gaan,’ zei de toenmalige voorzitter van het landelijke WO2-herdenkingscomité op een vergadering.¹ Het was 1974 en in het comité zaten mensen die de oorlog zelf hadden meegemaakt. Ze naderden hun pensioen en wisten dat ze niet het eeuwige leven hadden. De discussies gingen over de vraag of ze de werkzaamheden geleidelijk zouden moeten afbouwen, of dat ze zichzelf beter direct konden opheffen. Het kwam neer op: doen we zelf het licht uit, of laten we dat over aan anderen?

Inmiddels kunnen we vaststellen dat deze discussie in de jaren zeventig wat voorbarig was. De herinnering aan de Tweede Wereldoorlog is in ieder geval niet ‘uitgestorven’, zoals men destijds vreesde. Van het stoppen met herdenken op 4 mei en het vieren van de bevrijding op 5 mei is nooit sprake geweest. Sterker nog: het is nu moeilijk in te beelden dat die discussies ooit hebben plaatsgevonden, zozeer zijn 4 en 5 mei als nationale dagen vertrouwd en ingeburgerd geraakt.²

De grote betrokkenheid bij beide dagen vertaalt zich vaak in discussie of zelfs ophef: wat er op 4 en 5 mei ook gebeurt, bedacht of gezegd wordt, men vindt er meestal iets van. De herinnering aan ‘de oorlog’ is allang niet meer alleen het domein van degenen die het destijds hebben meegemaakt, maar is ‘gedemocratiseerd’ geraakt. Het is collectief bezit.³ Volgens verschillende historici moeten de debatten en de ophef over 4 en 5 mei zelfs gezien worden als een integraal onderdeel van het ritueel. Er is ‘geen stilte zonder storm’, schrijft Ilse Raaijmakers bijvoorbeeld in haar boek over de geschiedenis van 4 en 5 mei, om daaraan toe te voegen: “‘De’ essentie van 4 en 5 mei bestaat niet. Vorm en inhoud verschuiven voortdurend.”⁴

Over die verschuivingen in vorm en inhoud gaat dit boek. Want ook voor 4 en 5 mei geldt: niks is in de praktijk zo veranderlijk als een traditie. Daarbij wordt in dit boek een aantal hardnekkige mythes ontkracht, die gezamenlijk het idee van een onveranderlijke, stabiele traditie ondergraven. Wat alle verschuivingen in de herdenkings- en vieringsgeschiedenis laten zien, is dat ze niet losstaan van de tijd en ontwikkelingen waarin ze plaatsvinden. Aanpassingen in de rituelen vormden vaak een reactie op

maatschappelijke discussies over dader- en slachtofferschap en gingen hand in hand met het voortschrijdende inzicht over de oorlog.

Nu, tachtig jaar later, staan we als samenleving nog steeds uitgebreid stil bij het einde van de Tweede Wereldoorlog. Er wordt volop gevierd, maar ook gediscussieerd, bezonnen, nagedacht en soms getwist over de plek die de oorlog in ons persoonlijke en collectieve bewustzijn inneemt of zou moeten innemen. Het laat zien dat herdenken en vieren niet alleen iets is van de eerste generatie ooggetuigen en overlevenden. Het zijn ook jonge generaties die die gesprekken vandaag de dag voeren. Ze maken zich de verhalen van vroeger eigen, stellen er nieuwe vragen bij en meten de antwoorden af aan de wereld van vandaag.

Dit boek verschijnt ter gelegenheid van de tachtigjarige viering van de bevrijding. Zulke mijlpalen zijn bij uitstek bezinningsmomenten om je af te vragen waar we eigenlijk precies bij stil willen staan en wat we willen vieren. Bezinnen is terugkijken, om je heen kijken, en vooruitkijken. Precies die drie dingen hebben we in dit boek willen verenigen.

Alle bijdragen beginnen met een specifieke gebeurtenis, met een bijbehorend jaartal, en gebruiken dat als startpunt voor de historische en literaire verkenningen.

» **Terugkijken: scheidslijnen in geschiedenisland**

Met ‘de oorlog na de oorlog’ wordt vaak verwezen naar de strijd in geschiedschrijversland over het interpreteren van de Tweede Wereldoorlog. Daar is veel over geschreven en het voert te ver om hier alle debatten over goed, fout en grijs na te lopen.⁵ Wat hier vooral relevant is, is het volgende contrast: zo hevig als de strijd is in de geschiedschrijving over de oorlog, zo rustig lijkt het als het gaat om de geschiedenis van *de herinnering aan de oorlog*. Er is, met andere woorden, niet echt sprake van een ‘oorlog om de oorlog na de oorlog’.

Vrijwel zonder uitzondering houden historici een vergelijkbare periodisering aan, die zowel toepasbaar is op WO2-herinneringsgeschiedenis als op de specifieke herdenkingsgeschiedenis.⁶ Maar natuurlijk zijn de historici het niet over alles eens. Hierna volgt een beknopt overzicht van de gangbare periodisering van de herinnerings- en herdenkingsgeschiedenis van de Tweede Wereldoorlog, waarbij we de verschillende nuances aanstippen die de geschiedschrijvers zien, en vervolgens identificeren we welke vragen er wat ons betreft nog openliggen. In het beantwoorden van in ieder geval een aantal daarvan wil dit boek voorzien.

» **Periode 1: de nationale mal, 1945-1960** In de eerste periode na de oorlog, tot het begin van de jaren zestig, was er sprake van een lichte strijd tussen verzets- en militaire narratieven, maar voerde vooral het nationale perspectief de boventoon. Nederland was een klein land, dat ruw door de Duitsers overlopen was maar zich heldhaftig verzet had, en zich nu in eenheid weer

naar boven moest worstelen om het land opnieuw op te bouwen. Nationale eensgezindheid en een toekomstgerichte blik waren nodig en daarbij waren ‘uitzonderingsposities’ niet gewenst. Het specifieke slachtofferschap van Joden, Roma en Sinti, als vervolgingslachtoffers van de Holocaust, werd als zo’n uitzondering gezien en kon publiekelijk op weinig empathie rekenen. De Tweede Wereldoorlog werd in de dominante voorstelling van die tijd, in de woorden van historicus Frank van Vree, gezien als ‘een tijdelijke terugval of onderbreking van de voortschrijdende ontwikkeling van de natie’.⁷ Om continuïteit te waarborgen en eensgezindheid te versterken moest deze geschiedenis ingepast worden in een bestaand verhaal: dat van een land dat zich had weten op te richten na tegenslag, zoals het al zo vaak had gedaan.⁸

Niet alles past natuurlijk zomaar in die nationale mal. Hoewel het spanningsveld dat dat opleverde pas in de tweede periode echt voor commotie zorgde, levert de vaststelling dat het nationale verhaal dominant was in de periode tot 1960 vandaag de dag ook vragen op. Want waar kwamen de spanningen in deze eerste periode dan aan de oppervlakte? Uit welke hoek kwamen de kanttekeningen bij het wederopbouw-narratief of bij de verzetsmythe?

Verschillende bijdrages in dit boek behandelen dit vraagstuk. Zo laat Rianne Oosterom in haar bijdrage zien hoe verzetsactiviteiten van vrouwen na de oorlog vaak niet op dezelfde erkenning konden rekenen als die van mannen. En in de hoofdstukken van Bart Wallet, Remco Ensel, Matthijs Kuipers en Elke Weesjes is te lezen waar de herinnerings- en herdenkingsbehoefte vanuit Joodse hoek, vanuit communistische hoek en vanuit de voormalige koloniale gebieden een weg vonden, zolang zij geen gevestigde plek op het nationale toneel hadden. Lennert Savenije toont in zijn hoofdstuk dat de herdenking van de Tweede Wereldoorlog in Nederland van meet af aan niet enkel een nationale kwestie was. Wie voorbij de nationale mal kijkt en inzoomt ziet bijvoorbeeld een grote betrokkenheid van Belgische oud-gevangenen bij herdenkingen in Kamp Vught. De hoofdstukken van Sophie van den Bergh en Matthias Lukkes laten zien dat een nationaal narratief niet automatisch betekent dat er een eenduidige vrijheidsopvatting is terug te zien in herdenkings- en vieringsrituelen direct na de oorlog.

» **Periode 2: doorbraken in de collectieve herinnering, 1960-1990** Vanaf de jaren zestig kwam dit hermetische nationale verhaal onder vuur te liggen en brak de tweede periode in de Nederlandse herdenkingscultuur aan, die tot eind jaren tachtig duurde. De eerste grote wijziging in de herdenking op 4 mei kwam in 1961, toen na een lange militaire lobby volgens de officiële definitie voor het eerst allen herdacht werden ‘die sinds 10 mei 1940 waar of wanneer ook ter wereld in het belang van het Koninkrijk zijn gevallen’.⁹ Het was, zoals in het hoofdstuk van Ben Schoenmaker in dit boek valt te